

DZSEINTRIVILÁG A 19. SZÁZADI SÁROS VÁRMEGYÉBEN. A HAZSLINSZKY CSALÁD TÖRTÉNETE

(Első rész)

Koudela Pál

Összefoglaló:

A dzsentrifogalmát a magyar történelemben általában egy irodalmi sztereotípiához kötik, ideáltípusaként egy lusta, de büszke embert ábrázolnak, aki hivatali posztot tölt be, ám mind politikai, mind közéleti szerepvállalása hasztalan, gondolkodásmódja pedig retrográd. Ebben a cikkben ezt a hagyományos képet igyekszünk megcáfolni, amely túl sok társadalmi rétegről és túl összetett társadalmi jelenségről szól ahhoz, hogy igaz lehessen. Célunkhoz genealógiai megközelítést alkalmazunk. Egy élethossz, különösen a generációk közötti mobilitási útvonal, egy társadalmi csoport és a családi idő életúttörténetekkel leírható sajátosságait reprezentálja, a mentalitásra vonatkozó következtetéseket nyújt, így a Hazslinszky család jelen tanulmányban ismertetett történetén keresztül közelebb kerülhetünk az elszegényedett dzsentrifogalom részéhez, akik a hagyományos szerepek mögé rejtőzés helyett az építő értelmiségi pályát választották.

Kulcsszavak: polgárosodás, dzsentrifogalom, Eperjes, társadalomtörténet, magyar történelem

Abstract:

In Hungarian history, the concept of the gentry is usually linked to a literary stereotype, with its ideal type being a lazy but proud man who holds an official position, though his political and public involvement is useless, and his way of thinking is retrograde. In this article, we try to refute this traditional picture, which is about too many social strata and too complex social phenomena to be true. For our purpose, we use a genealogical approach. A life span, especially an intergenerational mobility path, represents the characteristics of a social group and family time that can be described with life stories, and provides conclusions about mentality, so through the story of the Hazslinszky family presented in this study, we can get closer to the part of the impoverished gentry who chose a constructive intellectual career instead of hiding behind traditional roles.

Keywords: Embourgeoisement; Gentry; Eperjes; Social History; Hungarian History

Középnemesség és polgári értékek: bevezetés

Sokunk, talán mindannyiunk számára a 19. század során vagy már korábban elszegényedett magyar középnemesség a dzsentrifogalmával kapcsolódik össze. Ez a szó óhatatlanul a mikszáthi hősök világát, értékrendjét juttatja eszünkbe, még akkor is, ha az angolból vettük át. Azt a bohém, felelőtlen, látszatvilágban élő embertípust, aki nem törődik semmivel, a saját sorsával sem, és különösképpen nem az ország dolgaival. Még akkor sem, ha erre hivatali pályája kötelezi. A 19. században a birtokait elvesztett középnemesség jelentős része éppen a hivatali pályafutást választotta, a legkevésbé rosszat, ha már dolgoznia kellett, hogy megélhessen. Különösen élénk az asszociatív képességünk, ha Sáros vármegyéről van szó: kinek ne jutna eszébe Csapiczky Endre hírlapíró, a Szlimóczky vagy a Bogozy család? Pedig mind a magyar dzsentrif, mind a sárosiak különböztek attól a típustól, mint amilyenek Mikszáth ábrázolta őket a *Gavallérokban* vagy másutt.

Már a 18. század végén megkezdődött a középbirtokos nemesség vagyoni differenciálódása, és ennek a folyamatnak a reformkorban hozott törvények csak kedveztek, amennyiben különböző adóterheket róttak a nemesség amúgy is legszegényebb rétegeire. Ennek eredményeképpen Sáros megyében például hat nagybirtokos és 35 középbirtokos mellett 147 kisbirtokost találhattunk 1848 előtt. Ők Mikszáth gavallérjainak szülei, akiknek nagy része száz kataszteri holdnál is kisebb birtokot tudhatott a magáénak. A középnemesség részben a birtokok elaprózódása, részben a gazdasági, piaci feltételek megváltozásának eredményeképpen létrejött eladósodásnak köszönhetően eltérően reagált az új helyzetre a negyvenes években. Egy részük, amelyik ekkor szegényedett el, visszahúzódott a birtokára, egy másik részük feudális jogait próbálta védeni, a többiek pedig már ekkor felismerték az állapotok tarthatatlanságát, és a polgári átalakulás mellé álltak. Ők a feudalizmus felszámolásával s még birtokaik kockáztatásával is abban reménykedtek, hogy agrárüzemlé alakítva maradék birtokaikat, azoknak legalább egy részét sikerül majd megmenteniük. A kisnemesség nem paraszti életmódot folytató részének és a középnemességnek a legnagyobb hányada azonban már a 18. században olyan kis birtokokkal rendelkezett, hogy abból nem tudta magát eltartani. Éppen ezért a gazdálkodás mellett vagy ahelyett iparúzással foglalkozott. Ez érthető, hiszen a mezőgazdaság ekkor még a nagybirtokosok számára sem teremtette meg a gazdasági prosperitás esélyét. A szerényebb életmódot már korábban megismerő közép- és kisnemes-

ség tehát a reformkorban nem igazán találkozott új gazdasági helyzettel. Szintén a reformkorban indult meg ugyanezeknek az okoknak a következményeként a középnemesség politikai térhódítása, állami hivatalokba áramlása – részben éppen a birtokok elaprózódásának kivédéseképpen – és ebből fakadóan az államapparátus felduzzadása.¹

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy „*a kisnemesség részt vett a polgári átalakulás folyamatában, magával hozva a szabad jogállású népesség társadalmi fölemelkedésére törekvését, a taníttatás szándékát és a kultúráközvetítés adottságát. Mindez színes és sajátos életstílust és mentalitást teremtett abban az időben, a 19. század első felében, amikor a modern magyar nemzeti kultúra alapjai kialakultak*”.²

Ezeknek a folyamatoknak az eredményeként alakult ki a dzsentrí a század végére, s vált már akkor is az egyik legvitatottabb társadalmi képződménnyé. A nemesi származású kis- és középbirtokosok mellett ugyanis idetartoznak azok is, akik birtok hiányában állami hivatalba kényszerültek, hiszen már a jobbágyfelszabadítás utáni két évtizedben felére csökkent a birtokosok száma, és ez a folyamat a kiegyezés alatt folytatódott. Másfelől viszont a korábban nagyrészt a nemesek által elfoglalt hivatali állásokat 1910-re már csak részben ők töltötték be. Fordítva: a dzsentrí nagy részét tehát a tisztviselő és értelmiségi réteg képezte a 19–20. század fordulóján. Ez utóbbiak már a század elején a megyei tisztség mellett a központi hivatalokban, valamint a nagybirtokon is mint önálló foglalkozások jelentek meg, és hivatalvezetési jogot kapnak. Ugyanakkor nagyon nehéznek bizonyult ebben a rétegben vagy rétegekben a csoportképzés, mert egyfelől a honorácior rétegek, ha hivatalba léptek, egészen más helyzetbe kerültek és más megítélés alá estek, mint azok, akik szabad pályákon maradtak, másfelől a hivatalban dolgozók is rendkívül heterogén népséget alkottak mind a jövedelem, mind a társadalmi megítélés szempontjából. Ez a helyzet a dualizmus korára csak fokozódott, egyrészt annak következtében, hogy a tisztviselői pálya származás szerinti megosztottsága általában nőtt, másrészt mert a Felvidéken jó néhányan, akik állami hivatalt viseltek, egyben a piaci szférába is integrálódni tudtak: például magánpraxist folytattak orvosként vagy ügyvédként. Igaz ugyan, hogy az újításban, modernizációban nem jeleskedő nemesi származásúak egy része köztisztviselőként folytatta életútját, továbbá az is, hogy ez a pálya – lévén valamilyen hatalom alkalmazottja: a királyé vagy a kormányé – bizonyos értelemben önmagában is „úri” helyzetet jelen-

¹ Vörös Károly (1983): A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Pach Zsigmond Pál – Vörös Károly – Mérei Gyula (szerk.): *Magyarország Története*. V. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. 485–508.

² Kósa László (2001): *„Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Osiris, Budapest. 268.

tett,³ mégsem állítható, hogy akár a kiválasztásnál, akár a működésnél az uralmi-politikai alkalmasság vagy az „atyafiság” minden esetben fontosabb szempont lett volna, mint a tényleges hozzáértés. Különösen kétes állítás ez, ha mindezt a nemesi származással és az ehhez kapcsolódó kiterjedt kapcsolati hálóval hozzuk összefüggésbe, hiszen már csökkenőben volt a dzsentr aránya a hivatali pályákon a dualizmus korszakában.⁴

A századfordulóra tehát olyan vegyes kép alakult ki, amelyben az „úri középosztály” definiálása roppant nehéz. A korábban hatalmat jelentő birtokok elvesztése és az új hatalmat és megbecsülést jelentő, de csak alacsony jövedelmet biztosító hivatali állások megszerzése érthető módon státus-inkonzisztenciát teremtett. Azok a nemesi származásúak tehát, akiknek az önértékelését, saját társadalmi helyzetüknek a megítélését nagyszüleik helyzete határozta meg,⁵ ebben az új és kedvezőtlenebb helyzetben elégedetlenek voltak sorsukkal, és reakcióik, viselkedésük is ezzel magyarázható. Az úri középosztályhoz való tartozás is éppen ennek a kettősségnek a mentén alakult. Számíthatott valaki úrnak, ha régi nemesi családból származott, de ha magas jövedelemmel és ehhez társuló befolyással, hatalommal bírt, akkor elégséges lehetett az úri státust jelentő hivatal birtoklása vagy az újabb keletű nemesi cím is. Azok, akik sem magas jövedelemmel, sem hatalommal nem rendelkeztek, csak régi nemesi családból származtak, természetesen megpróbálták ez utóbbit mint csoportképző szempontot érvényesíteni az irigyelt magasabb jövedelmű, de kevésbé patinás származásúakkal szemben. A közvetlen hatalom és az ennek való alárendeltség persze általánosan nagyobb megbecsülést váltott ki, mint bármi más, különösen amiatt, hogy az úri középosztályt ekkor már zömében jelentő tisztviselői kar jelentős része (háromnegyede) nem is volt nemesi származású.⁶ Ráadásul ezek egy része az előző generáció liberális, polgári értékeit „örökölte”. *„Budapest európai fővárossá fejlődése mögött egy sodró erejű modernizálás, e mögött pedig a magyar liberális nemesség polgárosodása, a vállalkozó polgárság magyarosodása és e két erő érdekegyesítése állt.”*⁷ A dzsentr megítélése pedig aligha történhet kizárólag annak a rétegnek az alapján, amelyik az említett státus-inkonzisten-

³ Hanák Péter (1997): Elitképződés és társadalmi mobilitás a századforduló Magyarországon. *Rubicon*, 8. sz. 9–12.

⁴ Hajdú Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar. *Történelmi Szemle*, 38. évf. 4. sz. 343–351.

⁵ Hanák Péter (1980): Életmód és gondolkodásmód – történelmi összefüggésben. *Magyar Tudomány*, 25. évf. 2. sz. 84–90.

⁶ Hanák Péter (1997): Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. *Történelmi Szemle*, 39. évf. 2. sz. 159–179.

⁷ Hanák Péter (1996): Előszó. In: Jallasovszky Katalin – Tomsics Emőke (összeáll.): *Császári Bécs – Királyi Budapest: fotográfiák a századforduló idejéből./Kaiserliches Wien – Königliches Budapest: Photographien um die Jahrhundertwende*. Képzőművészeti – Christian Brandstätter, Budapest–Wien. 2–3.

cia következtében már a kiegyezés idejében sem törődött mással, mint a (túl)reprezentálással.⁸ Ahhoz, hogy közelebbről megismerjük, miről van szó, ismerjük meg egy birtokait elvesztett nemesi család sorsát.

A Hazslinszky család Késmárkon

Sáros vármegyéből származik a Hazslinszky család is. Bár már a 14. században libertinusok voltak, első ismert ősük, Soltis⁹ Ferenc 1550. április 20-án nyert engedélyt Rákóczy Györgytől egy Zerdahelyi-féle birtok szabad birtoklására, valamint kiváltságlevelet¹⁰ a hazslini soltészszágra. Az eredetileg Keve névre hallgató család a Girált közelében fekvő Hazslin¹¹ községben és környékén elterülő birtokait mint soltészek – azon ritka kivételek közé tartoztak, akik magyarok voltak, s nem németek – kapták, s 1622-ben Zboró Rákóczy Pál és László megerősítette Soltis Kristófot és Györgyöt a hazslini fél soltészszág birtokában, amely kiváltságlevelet 1672. május 16-án gr. Erdődy György és felesége, Rákóczy Erzsébet is megerősített.¹² Címeres nemeslevelet 1698. szeptember 15-én János ősük és felesége, Grifkova Anna, valamint gyermekeik: György, Mihály, János és Anna kapott Ebersdorfbán Lipót királytól, amelyet ugyanaz év november 15-én Sáros megye hirdetett ki.¹³ Címerük kék pajzsban, aranyfüves, zöld mezőn álló arany búzakéve, amelyhez kiszélesedő kétfarkú oroszlánt ábrázoló sisakdísz társult.¹⁴

Nemességükben és birtokaikban először Rákóczy Pál és László erősítette meg őket, innen ered a Hazslinszky név¹⁵ is, ugyanis a szabadságharc alatt kompromittáltak magukat, így az uralkodóház szemében üldözendőkké váltak. Ennek következtében bujdosni kényszerültek, és még a szabadságharc után is tanácsosabbnak bizonyult nem saját nevüket használniuk. Ilyen körülmények között érthető, hogy uralkodóellenes magatartásukat birtokvesztéssel büntették. A Györgytől és Mihálytól származó ág még azzal sem javított a helyzetén, hogy protestáns vallását

⁸ Vö.: Tőkéczi László (1992): Mi volt a baj a dualizmusban? A „feudalizmus” vagy a „liberalizmus”? *Kortárs*, 43. évf. 2. sz. <https://epa.oszk.hu/00300/00381/00021/tokecki.htm> (letöltés dátuma: 2023. 07. 12.)

⁹ A név nem a valamikori foglalkozásukból, hanem onnan ered, hogy Hazslin község eredeti neve Soltészvágy volt.

¹⁰ Eredetije a Szepesi káptalan levéltárában volt fellelhető. *Kiváltságlevél a hazslini soltészszágra*, Protocollum (28691.).

¹¹ Bártfától 10 km-re keletre.

¹² Eredetije Szluha Márton birtokában található.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Címeres nemeslevél Soltis János részére, 1698. szeptember 15. 1954/1904 sz.

¹⁴ Meliorisz Béla (1899): *A heraldika köréből*. k. n., Eperjes.

¹⁵ Kelemen Béla (szerk.): (1905): *Magyar nemzetiségi zsebkönyv*. II. rész. *Nemes családok*. Első kötet. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest.

katolikusra cserélte. Miután birtokaikat elvesztették, a család hontalan-ná vált, de a nemesi múltra emlékeztető Hazslinszky nevet megtartották, és Franciaországba menekültek. János fia, Miklós végül Franciaországból tért haza, és Eperjesen telepedett meg. Miklós fia, Tamás itt született 1786-ban, akit már újra evangélikus vallásúnak kereszteltek. Két testvére közül Jánosnak nem lettek utódai, András fiával, Jánossal pedig 1902-ben ez az ág is kihalt.

Hazslinszky Tamás a 19. század elején Késmárkra költözött, ahol mint iparos (nyergesmester) telepedett meg, de az átlagosnál nagyobb műveltségét bizonyítja, hogy a városi tanács rajztanításra is felkérte, valamint olajfestményeket festett. Az ekkor (1828) 3890 lakosú Késmárkon 325 kézművest tartottak számon, ebből négy nyergesmesterként dolgozott. Az iparosoknak ez a magas (8,35 százalék) aránya kiemelkedő még a szepességi városok között is.¹⁶ Bizonyos mértékben még tipikusnak is mondható Hazslinszky Tamás foglalkozása, hiszen nemes iparosokkal országsszerte találkozhatunk a 19. század első felében; nem véletlen, hogy számtalan irodalmi alkotásban is szerepeltek.¹⁷ Tamás a szepesi katolikus Badányi család nevelt lányát, Kuchta Zsuzsannát vette feleségül. Három fiuk született, akiket protestánsnak kereszteltek, és négy lányuk, akiket katolikusnak. A család németül beszélt, de nem a késmárki tájszólásban. Életüket a keresztényi szellem hatotta át, a vallási buzgóság imákban, énekekben, vasárnap pedig a Szentírás olvasásában nyilvánult meg.

A Hazslinszky család tehát sajtáságos, bizonyos értelemben önálló utat képviselt mind a nemesség sorsában, mind a magyar polgárosodásban, hiszen a külföldről hazatelepült családtagok látszólag már közelebb álltak a kisszámú és zömmel német eredetű városi polgársághoz, mint őseikhez. Azért, hogy megmutassuk, mindez mit jelentett, részletesen foglalkozunk a következő generációval. Részben mert az egyik fiú élet-története önmagában is érdekes, másrészt mert éppen ez az a nemzedék, amelynek a fiait dzsentrinek hívjuk. Róluk alakult ki a máig is élő negatív társadalmi kép. Ez az a kor tehát, amikor az elszegényedett közép-nemesi réteg számos tagja, hogy egzisztenciát teremtsen, és sokszor éppen csak ezért, a hivatali pályát választotta. Ők azok, akik közül sokan az ország sorsát kevésbé tartották fontosnak, mint egyéni boldogulásukat, pedig éppen ebben a korban – amikor a század elején még alig-alig találni magyar polgárt – lett volna nagy szükség tömegbázist találni bennük mind a modernizáció, mind a politikai és gazdasági élet számára. A közéletben kis szerepet vállaló, visszahúzódó és a feudalizmust védő közép-nemesek, valamint egy generációval később a dzsentrit jelentő fiaik a ma-

¹⁶ Bogdán István (1989): Magyarország kézművesmesterei 1828-ban. In: Dányi Dezső (szerk.): *Történeti Demográfiai Füzetek* 6. KSH NKI, Budapest. 7–65, 29. és 34.

¹⁷ Kósa László: i. m. 38–41.

gyar polgárosodás zsákutcáját jelentették, de fontos tudnunk, hogy nem mindnyájan voltak ilyenek, a középnemesség nem minden tagja tartozott a hanyatló és retrográd dzsentrihez. Vagy, ha úgy tetszik, a dzsentri tagjai között nem mindenki képviselt olyan értékrendet, mint amelyet legmarkánsabban Mikszáth „sárosi svihákjai” között láthattunk, még akkor sem, ha külsőségekben esetleg ők is idomultak hozzá. Éppen a Felvidéken találhatunk olyan városokat, amelyeknek elsősorban németajkú, polgári közege az odatelepülő kis- és középnemességet a maga formájára alakította. Így például Lőcse, a „fekete város” asszimiláló ereje nem csökkent a 19. századra sem. A nemesi réteg egy szűkebb része tehát már a reformkorban fáradhatatlanul buzgólkodott a haza építésén, és ezek fiái szerényen éltek, még akkor is, ha lett volna lehetőségük a fényűzésre. Ők éppen azokat a polgári erényeket képviselték, amelyek olyannyira hiányoztak a többiekből. Ezért mutatunk be egy régi nemesi családot – mintegy kiegészítve Kósa László listáját¹⁸ –, amelynek tagjai a 19. században már nem szereztek jövedelmet birtokaikból, s akik ugyan sok tekintetben őrizték nemességük elemeit, vonásait, mégis egészen más utat képviseltek a magyar történelemben, mint „gavallér” társaik.

Az első generáció: Eperjes

A Hazslinszky családban az egyik fiúgyermeket, aki 1818. január 6-án született, Frigyes Ágost névre keresztelték.¹⁹ Minthogy a családban a gyermekek nem érintkeztek más gyerekekkel, egészen nyolcéves koráig ő is otthon tanult, először természetesen a rajzolást, amit édesapja tanítványaitól lesett el. 1825-ben, amikor elemi iskolába íratják, már száznál több rajzot készített, és tudott olvasni is, amit a rajzok alá írt címek másolásával sajátított el. E korban papírállatokat és palakőbe vésett mintákat készített, amelyeket öntárgyak öntésére használt. Elemistaként tanult meg zongorázni, első éves korában magyarul írni és olvasni, másodéves elemista korában pedig már nála idősebb iparoslegényeknek, sőt Dubovics szenátor lányának a rajztanítását is elvállalta.²⁰ Később Tamás öccsét is ő tanította meg írni és a magyar nyelvre. A következő évben (1833) rajzolás helyett már a kertet művelte, és a család háziorvosától egy fűvészeti könyvet is kölcsönkapott. 1834-ben egy évet Debrecenben töltött, majd visszakerült Késmárkra. Ekkor a növénytan mellett leginkább a költészet foglalkoztatta, olyannyira, hogy alkalmi költeményeiből mellékjövede-

¹⁸ Uo. 258.

¹⁹ Mágócsy-Dietz Sándor (1899): Hazslinszky Frigyes élete és működése. Felolvasva a szerző a növénytan szakosztálynak 1899. február 8.-i ülésén. *Természettudományi Közlemény*, 31. évf. 2. sz. 50–64.

²⁰ Saját maga emlékezik. Colleg. con. visitat. jegyzőkönyv az 1885. évről.

lemre is szert tett, amelyből egy botanikai könyvet vásárolt. Késmárkon végezte a bölcsészeti tanfolyamot is, közben magánoktatással, botanikával és ásványtannal foglalkozott. A késmárki evangélikus iskola teljes líceumként működött, tehát a rendes gimnáziumi osztályokon (donatus, grammatika, syntaxis, retorika), azaz a nyolc évfolyamon kívül bölcséleti, teológiai és jogi tanfolyamokat is tartottak, ahol szaktárgyakat oktattak, és amelyek képesítést adtak egyes állások betöltéséhez. 1825-ben 396 tanulója volt az iskolának. A tanárok közül érdemes megemlíteni néhány olyan jelentős személyt, aki Hazslinszky Frigyeset is oktatta: Benedicty János, Kralovánszky István, Schneider János, Mihályik Dániel.²¹ Mind rendkívül képzetek voltak, külföldi egyetemeken tanultak, és aktív tudományos életet éltek.²²

Frigyeset állandóan hajtotta a tudásszomj; ha növényekkel foglalkozott, akkor azokat papírlapra préselte, kiszárította, rendszerezte, nevüket nemcsak magyarul, hanem németül, latinul is tudta, pedig a korszak iskolai szelleme, mai szemmel bármennyire is meglepő, nem nézte jó szemmel az ilyen tevékenységet. Ha Frigyes ásványok iránt érdeklődött, nem csupán szépségük varázsolta el, nemcsak a kirándulásban rejlő kaland vonzotta, hanem a megismerés: egy télen át 254 kristálymintát faragott ki hársfából, amelyek később az Eperjesi Kollégiumba kerültek. Az ásványokat 19 kristályalak alapján ugyanannyi füzetbe állította össze. Szinte megdöbbenő az igyekezet egy tizenéves fiútól, hogy tudásával úrrá legyen a természetben, és még megdöbbenőbb a szorgalom, amely ehhez a munkához kellett.²³

Szinte regénybe illő az a kaland, amely ekkor, 1837 márciusában történt vele, s ami számára szimbolikus jelentőségű volt: a szepesbélai mészhavasoknál, Mészárszéken tett kirándulása során egy szikláról a mélybe zuhant, és elájult. Mikor eszméletére tért, feje alatt találta táskáját, benne botanikai könyvével. Így tehát életét a tudomány mentette meg!

Az 1838/39-es tanévben Sárospatakra ment jogot tanulni, itt a Karsa család fiainak nevelője lett. Bár jól tanult, mégis korán ott hagyta a jogi tanulmányokat, tanárainak azt a feleletet adva, „hogyan maradhatnék én jogász, hisz e pályán ma-holnap nem volna mit tanulnom!”. Sárospataki tanulmányai alatt már egy 724 oldalas könyvet is írt Linné nyomán, 177 saját rajzzal.²⁴ Késmárkra visszakérülve teológusnak iratkozott be, itt azonban már helyettes tanárként is működött az elemi első két osztályában, sőt magyar nyelvet (!) tanított a diákoknak. Ez idő alatt felmentést

²¹ Palcsó István (1893): *A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története*. Késmárk. 47–68.

²² Szombathi Joannes (1860): *Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis*. Prima Pars, Sárospatak. 219.

²³ Mágócsy-Dietz Sándor (1896): Hazslinszky Frigyes emlékezete. In: *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédék*, 9. évf. 10. sz. 259–287.

²⁴ Címe: *Das Linneisch-Houttuynisches Pflanzensystem. Compendium florae universalis*.

kapott az órák látogatása alól, csak vizsgáznia kellett: első magyar nyelvű bizonyítványa 1841-ből származik. Ebben az időben teszi első igazán nagy kirándulását egy tanítványával, Mauks Károlyval.²⁵ Júliusban indultak Bártfára, majd Eperjesen át a Tiszához, onnan Egeren át Pestre, a növénykertbe, majd a Balatonhoz, ahonnan Horvátországba, egészen Fiuméig mentek. Visszafelé Varasdon (ma Varaždin) haladtak át Pozsony felé, majd Nyitrán át Selmechányára, végül Liptószentmiklóson keresztül érkeztek vissza Késmárkra. Szándékosan írtam le ilyen részletesen a kirándulás útvonalát, hiszen nem pusztán a flóra iránti érdeklődésről, hanem annál többről van itt szó.

A 19. század előtt csak az utazók és kalandra vágyók ritka élményének számított a Tátra és általában a természet meghódítása, a 19. század romantikus életérzése azonban a magas hegyekben a természetközelséget,²⁶ ugyanakkor a misztikumot és a vallásos áhítatot is kereste. A természet tudományos megismerése pedig igazán csak a század második felére került előtérbe, ekkor már a sport is elterjedt mint tudatos egészségmegőrzés: a kedvelt turistaközpontok és kirándulóhelyek ezreit keresték fel a városok polgárai.²⁷ Ebben az időben már rengeteg turistakiadvány is megjelent: elsősorban német nyelvű Führerek és néhány szlovák és magyar ismertető. Ekkor váltak szélesebb közönség számára is kedvelté a gyógyhelyek és a fürdők,²⁸ ekkor kezdték felfedezni a barlangokat,²⁹ illetve sportként űzni a barlangászatot a hegymászással³⁰ egyetemben, s ebben az időszakban jelentek meg a Tátrán a botanikusok is. A természet- vagy országjárás jellege és jelentősége tehát éppen a 19. században változott meg, ekkor vált a polgári értékrend szerves részévé, részben a tudatos életmódválasztás elemeként, részben a tudás felhalmozására való törekvésnént. Ez a jelenség részét képezte annak az általános folyamatnak, amely a magán- és közterek szétválását, a speciális funkciójú mikroterek kialakulásával járt a 19. század folyamán Európa-szerte.³¹

²⁵ Később orvos lett Mauksból, aki Késmárkon született 1824-ben. Budapesten diplomázott, s elsőként a hadseregben szolgált. Amatőr ornitológus is volt, 1904-ben halt meg. Horváth Géza (1930): A magyar orvosok szerepe Magyarország állatvilágának kutatásában. *Állattani Közlöny*, 27. évf. 1–2. sz. 1–6.

²⁶ Generisch, Christian (1807): *Reise in die Carpaten mit vorzüglicher Rücksicht auf das Tatra-Gebirge*. Wien–Triest.

²⁷ Tátrai kirándulások. *Turisták lapja*, 1899. Hornyánszky, Budapest.

²⁸ Heksch Sándor (1878): Tátra-Füred (schmecks) Éghajlati gyógyhely és vízgógyintézet. *Magyar Hírlap*, Budapest.

²⁹ Weber Sámuel (1886): *A szepes-bélai cseppkőbarlang. Tátra-Barlangliget és környéke*. Sauter, Késmárk.

³⁰ Komaniczky Gyula – Serényi Jenő (szerk.): (1926): *Magas-Tátra részletes kalauza*. 1. kötet. *Hegymászókalauz. Túristaság és alpinizmus*. Budapest.

³¹ Bedarida, Francois – Anthony Sutcliffe (1980): The Street in the Structure and Life of the City: Reflections on Nineteenth-Century London and Paris. *Journal of Urban His-*

A tanárrá válás

Az 1840/41-es tanévben, amikor Frigyes első önálló botanikai munkáját írta,³² két késmárki tanár is fizető magántanítványává vált növénytanból, és ugyanebben az évben rendezte Generisch Keresztély³³ 7000 darabból álló ásványgyűjteményét. A 1842 nyarán a késmárki líceum saját költségén küldte el Besztercebányára a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűlésére, ahol két dolgozata is kedvező fogadtatásban részesült.³⁴ A hittani tanfolyam után könyveit eladta az iskolának, s a pénzen Debrecenbe utazott, ahol kémiát tanult a híres református kollégiumban.³⁵ Ez idő tájt sokféle tett kirándulásokat: Nagyváradon vagy Árva megyében, amelynek növényvilágáról topográfiai munkát is írt. Munkaszeretete olyan fokú volt, hogy éjszaka a pihenésre már csak két órát szánt. Ez és rendszertelen étkezése legyengítette, majd ágynak döntötte 1842 őszén. 1843-ban, bár könyveit Debrecenben nem tudta eladni, Késmárkról Liptón át Bécsbe indult.

Ez időben a tanulni vágyó protestánsoknál általános szokás volt német egyetemre menni, noha igen nehezen valósíthatták ezt meg, mert a negyvenes években erősen hatott Metternich gyanakvó és nyomasztó szelleme, „reakció alatt állt az ország”. A tanuló tehát nagyon nehezen szerzett útlevelet, s ha kapott is, az csak egy meghatározott egyetemre szólt. Bizonyos egyetemek látogatását pedig egyenesen megtiltották azok szabad szelleme miatt. Éppen ezért, hogy a rendelkezést kijátsszák, gyakran szereztek iparosmesterektől bizonyítványt vagy legénylevelet. Bár Hazslinszky Frigyes kitűnő ajánlólevelekkel rendelkezett, azért, hogy az országhatárt átléphesse s hogy a „magyar literátus férfiakra mért zaklatásoktól meneküljön”, kénytelen volt nyereg- és kerékgyártói mesterségből legényi bizonyítványt szerezni. Bécsben olyan pártfogói akadtak, akik lakással, élelemmel látták el, sőt tanítványokat is szereztek neki; még a császár másod orvosának, az egyetem rektorának a nejét is tanította.³⁶ Bécsben matematikát, fizikát és kémiát tanult a műegyetemen. A bécsi társadalmi életben nagy jártasságra tett szert, így a felajánlott felsőlövői tanári állást nem vállalta, de szülővárosának, az ottani líceum igazgatójának, Benedicty Jánosnak az ajánlatát már elfogadta. Pályázott tehát a ta-

tory, 6. évf. 4. sz. 379–396. <https://doi.org/10.1177/009614428000600402>

³² Címe: *Botanische Terminologie is Abrissen*.

³³ Híres mineralógus, a botanikus Sámuel és a történész János bátyja. Radwańska-Paryska, Zofia – Witold Henryk Paryski (1995): *Wielka encyklopedia tatrzańska*. Wydawnictwo górskie, Poronin, 319.; Melzer, Jakob (1833): *Biographie berühmter Zipser*. Kaschau-Leipzig, 314.

³⁴ Címük: *Novum systema regni vegetabilium; Javaslatok a magyar botanikai terminológia tárgyában*.

³⁵ ŐOAP EKP: 148.

³⁶ Többek közt egyetemi tanár, főfelügyelő és tábornok.

nári állásra, de nem ő nyert, hanem Fűrész Ferenc, aki Hunfalvy Pálnak, az iskola tanárának volt iskolatársa és barátja, így olyan protektorral rendelkezett az utóbbi személyében, akit nem lehetett felülmúlni.³⁷ Ez a kudarc, ami éppen otthon érte, annyira elkésérítette, hogy még korábbi kéziratait is elégette, nehogy valami is a szülőföldjéhez kösse. Nem fogadta el a budai ipariskola ajánlatát sem, hanem Bécsben maradt, ahol előadásai egyre népszerűbbek lettek, lévén, hogy mindig élő növényekkel illusztrálta azokat. A sorsa idővel mind jobbra fordult, az összeköttetései gyarapodtak, s közel állt ahhoz, hogy egyetemi magántanárrá habilitálják. 1845-ben azonban a Bécsben élő magyarok ébresztgetni kezdték benne a hazafias érzést, s végül 1846. április 20-án Pulszky Ferenc (a Kollégium intézője) és Szirmay Pál az alábbi szavakkal hívta meg az Eperjesi Kollégiumba tanítani: *„Először minden tőlünk kitelhető segítséget, részvételt, barátságot, pártfogolást és védelmet ígérünk, jutalom és díj fejében pedig szabad szállást a Kollégium épületében, készpénzben 120 forintot pengő pénzben a Kollégium pénztárából,³⁸ továbbá a felsőbb osztálybeli tanítási díjak egy hatodát; azután az úgynevezett onomasticum vagy névnapi kedveskedést saját tanítványaitól.”*³⁹ A megajánlott fizetés nagyon alacsonynak számított, s hogy mégis megélhetett belőle, azt a sok diák miatti magas tandíjostalék biztosította, és a névnapi ajándékok is jelentős többletforrást jelentettek. Mindezekhez járult még egy káposztásföld is, amelyet a Kollégiumtól kapott, továbbá a Szirmay-könyvtár vezetéséért járó összeg (120 arany) és 5 öl fa a várostól.

Megérkezése (1845. december 20.) és a kezdeti rektori és tanári tevékenysége az iskola dinamikus fejlődésének a második szakaszába tartozik, amely a 19. század negyvenes éveiben csúcsosodott ki. A szabadságharc és az abszolutizmus évei az intézmény hanyatlását és mély krízisét hozták magukkal, midőn olykor a fennmaradásért kellett küzdenie. E nehéz időszakot követően, a kiegyezés utáni társadalmi változások következtében soha nem látott fejlődés indult meg a Kollégium életében: ekkor már egy fejlett közép- és főiskola állt itt új, modern környezetben, amelyet csak néhány lépés választott el az egyetemmé válástól.

A század első felében alakult a Kollégium nyolcosztályos gimnáziumból főiskolává. Az általános iskolarend elfogadása az evangélikus középiskolák számára 1840-ben azt eredményezte, hogy az iskolából kivált a leány- és az elemi iskola. A következő években gimnáziumként működött, és a legfelső osztályokban részleges jogi és teológiai képzést nyújtott. Az utóbbi jelentősége akkor nőtt meg, amikor önálló teológiai kur-

³⁷ Szelényi Károly ev. liceumi tanár levele Mágócsy-Dietz Sándornak 1899. február 9-én.

³⁸ Ehhez 40 frt kerületi segély és 120 frt könyvtárőri fizetés, két öl fa, 1862-től pedig további 120 frt pénztárnoki fizetés járult.

³⁹ Hörk József (1896): *Az eperjesi á. b. ev. ker. Collegium története*. Kassa.

zus indult. A jogi tanszék már 1815-ben megalakult, és 1822 óta szintén kétéves kurzus keretében oktatták a jogot. Ez a két kurzus tulajdonképpen már nem tartozott szorosan a gimnáziumhoz, hanem felsőbb típusú iskolát képviselt, mert főiskolai szintű képzést nyújtott.

Az iskola fejlődésével fokozatosan nőtt a tanárok száma, a húszas évekbeli ötről 1847-ben már tizenkettőre emelkedett. Szinte mindannyian külföldi egyetemet végeztek, elsősorban Németországban (Wittenberg, Jéna, Halle, Greifswald, Drezda, Göttingen), de némelyikük Párizsban vagy Bécsben járt egyetemre, s valamennyien több nyelvet beszéltek.⁴⁰ Fejlődött az iskola igazgatási rendszere is. Gazdasági kérdésekben a védnökségi bizottság döntött, az oktatást pedig a rektor irányította. Ez utóbbi hivatalát eleinte a teológia tanára töltötte be egészen nyugdíjba vonulásáig, ami előbb hároméves periódusra, majd 1842-től egyévesre változott. A negyvenes években többen is betöltötték ezt a hivatalt: Munnay Antal Lajos teológiaprofesszor, Vandrák András filozófiaprofesszor és Hazslinszky Frigyes.

A Kollégium dinamikus fejlődése a negyvenes években elsősorban a diákok számának a növekedésében és változó összetételében nyilvánult meg. A teljes iskolai létszám meredeken nőtt, s ekkor már túllépte a 400 főt, ami a század elejének a kétszerese volt.⁴¹ Nemcsak Eperjesről vagy Sáros vármegyéből jártak ide diákok (ezek aránya 12 százalék körül mozgott), hanem nagyobb számban még az ország keleti feléből is: Zemplén, Gömör, Szepes, Abauj, Borsod, Szabolcs megyékből, de akadtak diákok Liptó, Pest, Túróc, Zólyom, Hont, Bács megyékből, sőt még Torontál, Temes és Arad megyékből is. Ugyanakkor tanultak itt külföldiek, akik elsősorban Csehországból, Ausztriából, Galíciából érkeztek. Érdekesen alakult a diákok vallási összetétele. Míg a század első felében csak evangélikusokból állt a diákság, a negyvenes években már nagy hányadát képezték a reformátusok, a pravoszlávok, a zsidók, sőt a római katolikusok. Az 1847/48-as tanévben a gimnázium 176 diákjából 92 evangélikus, 26 református, 6 római katolikus, 5 pravoszláv és 9 zsidó volt.⁴²

Az iskola magas színvonalának, dinamikus fejlődésének és az említett demokratikus, liberális szellemének köszönhetően a Kollégium ebben az időszakban több későbbi jeles író, tudóst és politikust kinevelt. Ide járt egyebek közt Kossuth Lajos, Görgey Artúr, Dessewffy Arisztid, Michal Hodža, a szlovák nemzeti mozgalom képviselője, Pulszky Ferenc, Irányi Dániel, Jonáš Záborský drámaíró, Jozef Srnka és Ján Hvezda szlovák

⁴⁰ ŠOAP (Štatní Oblastní Archív Prešov) EKP 266: Informationes de professoribus 1821–1852.

⁴¹ ŠOAP EKP 255: Conspectus examinis anniversarii 1800–1819, 256: Conspectus examinis anniversarii 1820–1847.

⁴² ŠOAP EKP 246: Matricula Juventutis studiosae in Collegio District. Evang. aug. Eperiensi 1831–1840.

költők, Sárossy Gyula, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Vachot Imre és Sándor, a romantika jeles képviselői és Haán Lajos történész, az MTA tagja, Hunfalvy János, valamint Greguss Ágost esztéta.⁴³

A Kollégium sikerei ellenére komoly pénzügyi gondokkal küzdött. Legfőbb támogatója a Magyarországi Evangélikus Egyház Tiszai Egyházkerülete és két eperjesi evangélikus egyházi felekezet, a német és a szlovák volt. A költségvetésükből juttatott összegek azonban kevésnek bizonyultak, így az intézmény léte szó szerint ajándékoktól, nyilvános gyűjtésektől és az alapoktól függött. Elsősorban a sárosi és a zempléni nemesség soraiból került ki néhány bőkezű mecénás, akik a Kollégiumnak adományoztak, vagy ráhagytak olykor több ezer aranyat kitevő összeget, földet, esetleg más ingatlant. Mindezekhez mérten a tanárok pénzügyi helyzetén sem sikerült kellően javítani a század közepéig tartó időszakban. Jellemző, hogy többen előnyben részesítették a papi hivatást vagy a vállalkozást a Kollégiummal szemben. A tanárok fizetése általában több részből állt: ingyenes lakás az iskolai lakásokban vagy a Kollégiumban, részkert (káposztaföld) és maximum 200 arany évente. További pénzbeli juttatásra számíthattak az egyházkerülettől, valamint az iskolapénz egy részére is igényt formáltak, és névnapi ajándékokat kaptak a diákoktól, és egy-két öl fát a várostól. A rektornak külön pótlék járt.⁴⁴

Az iskolaépületen kívül a Kollégium tulajdonát képezték más intézmények is. Az alumneum szállást és étkezést biztosított a diákság egy részének. A negyvenes években alakultak ki a Kollégium később híres gyűjteményei: a természeti és numizmatikai gyűjtemény. Nagy jelentősége volt a Szirmay-könyvtárnak, melynek 15 000 kötetét Szirmay János tanfelügyelő ajándékozta az iskolának a könyvtárgondnoki fizetési alappal együtt.

Fontos szerepet játszottak a Kollégium életében a nemzetiségi diáktársaságok. Ezek a németországi diáktársadalmak mintájára szerveződtek, a diákok a fiatal tanárok által kerültek közel a politikához és a kor haladó irányzataihoz. A szervezetek nemcsak a nyelvfejlődésnek, a költészetnek és irodalomnak voltak központjai, de egyúttal a nemzeti reformtörekvéseknek is. Úgy, mint bárhol máshol Magyarországon (Pozsony, Sopron, Késmárk), némelyik hatásköre túllépte a Kollégium falait, és fontos helyet foglalt el a város kulturális és társadalmi életében egyaránt. Erre Selmebányán is láthattunk színes példát. A magyarországi protestáns iskolákban működő diáktársaságok szerepét a fejlődő nemzeti és re-

⁴³ Kónya, Peter (1993): Prešovské evanjelické kolégium v prvej polovici 19. storočia. In: Peter Švorc (szerk.): *MUDr. Ľudovít Markušovsk a jeho doba*. Universum, Prešov. 209–218.

⁴⁴ ŠOAP EKP 266.

formmozgalomban fonák módon az is bizonyítja, hogy Metternich betiltotta őket 1837-ben.

A fő hangsúly az Eperjesi Kollégiumban éppúgy, mint a korban mindenütt, elsősorban a humán tárgyakra, kiváltképp a latinra és az ókori klasszikus szerzőkre esett. Ezek mellett a magyar nyelv, a földrajz, a számtan és a természettan másodrangú tantárgyaknak számítottak. Alakultak ugyan magyar nyelvű társaságok, amelyek követelték annak tannyelvű emelését, ez azonban kevés sikerrel járt. A „reál-irány” ehhez hasonlóan folyton a gyakorlati élet elveinek ellentmondó klasszikus tanítás túlsúlya ellen küzdött, egészen 1846-ig, amikor az evangélikus egyház a Zay-Ugróczi-tanterv alapján a magyar nyelvet tette meg tanítási nyelvvé, és egyben a reáliáknak is kedvezőbb helyzetet biztosított. Bár sokan a modernizáció hívei voltak Eperjesen, akadnak negatív vonások is a Kollégium életében. Sajnos nemcsak Metternich, hanem 1841. augusztus 17-én a tiszai evangélikus egyházkerület közgyűlése (rozsnyói ülésén) úgyszintén betiltott mindenféle szlovák kört, és teljes körű magyar tanítási nyelvet írt elő, „ahol csak lehet”.⁴⁵ Az 1844. évi II. tc. 9. paragrafusában már a császár is elrendelte, hogy Magyarországon a közoktatás nyelve a magyar legyen. A szlovák önképzőkör megszűnt, sőt a szlovák nyelvet csak a teológián és a tanárképzőben tanították. Több teológust a szlovák kultúra ápolása miatt küldtek el. Greguss Mihály és Vandrák András ugyanakkor elkötelezett híve volt a szabadság, egyenlőség, testvériség gondolatának, a lelkiismereti szabadságnak, a vallási egyenlőségnek és a tudományos kutatás szabadságának, mint ahogy az majd az 1848. évi XX. tc.-ben kifejezésre jut. A Kollégium 1848-ig magas színvonalának köszönhetően a második helyet foglalta el a magyarországi evangélikus középiskolák rangsorában, maga mögött hagyva a kismárki és a soproni líceumokat, és csupán a híres pozsonyi líceum előzte meg.⁴⁶ A negyvenes évek folyamán a Kollégium vezetése az iskolát igyekezett egyetemmé fejleszteni, de a politikai események következtében ez nem járt eredménnyel.⁴⁷

A legkorábbi nemzetiségi kör egyébként a húszas években alakult Csehszlovák Intézet (Ústav československý) volt, nem sokkal utána követte a Szlovák Társaság (Slovenský spolok), majd 1832-ben hozták létre a teológia diákjai a Szlovák Homiletikus Társaságot (Společnost homiletickú slowenský) és a Cseh-szlovák könyvtárat (Knihownu česko-slo-

⁴⁵ Gömör János (1933): *Az Eperjesi Evangélikus Kollégium rövid története (1531–1931)*. Kősch, Prešov.

⁴⁶ Hörk József (1896): *Az Eperjesi á. h. ev. ker. Collegium története*. Kassa. 149.

⁴⁷ A Kollégium egyetemmé alakításának gondolata még a 17. század hatvanas éveiben felmerült, de a fellépő katolizáció következtében nem sikerült. Szintén megbukott a II. Rákóczi Ferenc idejében tett kezdeményezés, amelyről Rózsahegyen döntöttek 1707-ben.

wenskü).⁴⁸ Gyűléseiken szlovák prédikációkat olvastak és énekeltek, közvetlen kapcsolatban álltak a pozsonyi, késmárki és lőcsei szlovák diáktársaságokkal. A betiltás után a negyvenes években ismét megújult a homiletikus társaság, de hatása csökkent, és csakhamar fel is oszlott.⁴⁹ A Magyar Társaság 1828-ban alakult, amiben és könyvtára fejlesztésében nagy részt vállalt magára első elnöke, Greguss Mihály filozófiatanár. A szervezet céljával a magyar nyelvű művelődést, a nyelvismeretet és az irodalom tanulmányozását jelölte meg.⁵⁰ Gregus távozása után az egyesület elnöki tisztjét mindig a magyar nyelv professzora töltötte be, s betiltása (1837) után sem szűnt meg, hanem átalakult egy kurzussá, amelynek magántanára az egyesület elnöke volt, s az elnök már 1839-ben visszaállította a legális működést. A következő években tovább nőtt a társaság; tagjai saját műveiket és fordításait olvasták fel az egyesületi üléseken, amelyek közül a legjobbkat beírták az érdekműnyvbé,⁵¹ és néhány diákverset vagy rövid prózai darabot a magyar irodalmi lapok is közzétettek. Bodolay Géza szerint a népdalszerű szövegeken túl a biedermeier kor kicsit idegenszerű nyelve jellemzi ezeket a verseket. Jelentőségük az előző korhoz képest leginkább abban állt, hogy megváltozott a szerelem tárgyához való viszony, a kapcsolat jellege.⁵² 1838-ban kiadták *Jácint* című évkönyvüket. A társaságba több későbbi költő, tudós és közéleti személyiség is tartozott, vezéralakjai a negyvenes években kapcsolatban álltak a reformmozgalom és a Habsburg-ellenes liberális ellenzék kimagasló egyéniségeivel. A harmadik társaság a Német Társaság (Deutschen Verein) volt, amely 1842-ben alakult.⁵³ Annak ellenére, hogy a német nyelv továbbra is megőrizte erős helyét, és az iskolában sok német diák tanult, a társaság nem élvezett nagyobb támogatást, és tevékenysége csupán a német nyelv és irodalom fejlesztésére korlátozódott. A meglehetősen kicsi és zártkörű társaság nemigen gyakorolt hatást a Kollégiumra és a város életére. Figyelemre méltó, hogy a három társaság között fennállt az együttműködési készség mindennemű nacionalizmus és gyűlölet nélkül; erre utal egyes diákok két társaságban való egyidejű tevékenysége is.

A Hazslinszky család 1846-ban tehát visszakerült eredeti lakóhelyére, Sárosba. Frigyesnek Eperjesen végre sikerült anyagilag is függetlenné válnia, nemsokára pedig bécsi tanítványaitól és tisztelőitől, leginkább Günther rektor és családja jóvoltából ajándékba kapott egy Plössl-fé-

⁴⁸ ŠOAP EKP 371: Pamětník Společnosti homiletické slowenské Prešově 1832.

⁴⁹ Kónya, Peter (1996): Prešovské evanjelické kolégium počas pôsobenia Fridricha Hazslinszkého (1846–1896). In: Repčák, Miroslav (szerk.): *Život a dielo Fridricha Hazslinszkého*. Spoločnosť slovenských mykológov, Prešov, 4–10.

⁵⁰ ŠOAP EKP 722: *Az Eperjesi Magyar Társaság jegyzőkönyve 1840–1844*.

⁵¹ ŠOAP EKP 720: *Az Eperjesi Magyar Társaság érdekműnyve 1833–1842*.

⁵² Bodolay Géza (1963): *Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848*. MTA, Budapest.

⁵³ ŠOAP EKP 129: *Gesetztafel des im Jahre 1842 am Eperieser Collegio entstandenen Deutschen Vereins*.

le mikroszkópot, amely akkoriban igen ritka és drága műszer volt: 222 pengő forintba került. Így egyike lett azoknak, akik elsőként használtak ilyen műszert a növények vizsgálatához Magyarországon: még a budapesti egyetem növényteni tanszéke sem rendelkezett mikroszkóppal.⁵⁴ Frigyes több tankönyvet is írt ekkoriban ásványtani, kémiai és geológiai tárgykörben.

Eperjes ekkoriban nem számított nagy városnak: a lakossága 1850-ben mindössze 9550 fő volt, 1869-ben 11 496-ra nőtt, 1880-ban pedig még vissza is esett 10 872-re. Ez a szám még 1890-ben sem érte el a korábbi (11 203), 1900-ban emelkedett 14 447 főre. Ez a folyamat az egész Felvidéket általánosan jellemezte: a kisebb városok növekedése lelassult a 19. században, és a lakosság összetétele inkább a korajújkorias-középkorias városét, mintsem a modern társadalomét tükrözte. Ez a sors jutott Selmechányának is. Változások persze így is történtek: például azon nyomban, amint törvényes lehetőség nyílt rá 1840-től (29. tc.), megindult a zsidók városba áramlása (1850-ben még csak 82, 1910-re már 2673 fő). Ennek következtében a város korábbi német patrícus családjait kezdték felváltani a zsidó kereskedők és ügyvédek. A dualizmus idején már ez utóbbiak kezére került szinte az összes üzlet – mindössze két fogyasztási szövetkezet és öt bolt nem állt zsidó tulajdonban – és a Fő utca házainak a kétharmada. Ezekben a házakban ugyanakkor továbbra is iparosok, elsősorban szabók, cipészek, az emeleteken pedig orvosok, ügyvédek és más hivatalnokok éltek. A régi, német kereskedőcsaládok fiai értelmiségi és hivatali pályákra léptek: orvosok, ügyvédek, bírók, mérnökök lettek, s minthogy e foglalkozások iránt korlátozott volt a kereslet, ők rendszerint elvándoroltak a városból. Üzleteket szinte csak az egyetlen központi utcán lehetett találni ebben az ovális, cseh mintára épített városban. A város jobb módú új lakosai, valamint a hivatalnokok, tanárok, papok zöme a Tábor nevű, újonnan épült negyedben lakott. A városi sétány mentén hosszú félkörívben épített, kertek által övezett iskolák, nevelőintézetek sora a Kassai úton kezdődött: a Görög-Katolikus Teológiai Akadémia, a Görög-Katolikus Főgimnázium és a Tanárképző, majd az elemi iskola, utánuk pedig a Kir. Kat. Főgimnázium. A Stefánia út belső körén állt az Állami Tanárképző Intézet, majd az elemi iskola és óvoda, utánuk következett a Római Katolikus Felsőbb Leányiskola, a polgári, az elemi és az óvoda, végül az Izraelita Elemi és Leányiskola. A kollégium a Fő utcában működött: a négy nagy intézményen kívül még egy Evangélikus Leányiskola, egy Iparos Kereskedő Tanonciskola és egy Római Katolikus Elemi is sorakozott itt.

⁵⁴ A nürnbergi mikroszkóp, melyet még húszévesen használt, inkább játékszernek volt tekinthető, mintsem igazi műszernek.

Az ipar és a kereskedelem háttérbe szorult ebben az időszakban, a céhek hajdani versengését felváltotta a felekezetek egymás közti villongása. A dualizmus korában legfőképp a görög katolikus egyház fejlődött, amelynek itt székelte a püspöksége: egy fő-, két közép- és egy elemi iskolájuk, valamint két internátusuk nyílt meg ekkoriban. A hajdani élénk kereskedelem Kassára vándorolt. A 16. században a Fő utcán huszonegy kereskedőből húsz német volt: ők képezték a város elit rétegét, és rajtuk kívül mindössze egy-két iparos lakott még helyben, akik a 18. században az északi tengertől Konstantinápolyig eljutottak áruikkal, és ők bonyolították le például Tokaj Lengyelországba irányuló hatalmas borkivitelét is. A 19. században Eperjes jelentőségét egyedül oktatási központként játszotta szerepe tartotta fenn. A fejlődés apró jelének számított, hogy 1848-ban ecetgyár, 1852-ben likörgyár nyílt a városban. 1869. október 1-én adták át a kassa–eperjesi vasútvonalat, ami 1879-re már egészen Tarnovig jutott, 1893-re pedig elkészült a Bártfára vezető helyi érdekű vasútvonal. Mindez azonban nem segítette helyreállítani a hajdani kereskedelmet. Aláhanyatlott egyúttal a céhipar is: már a század elején megszűnni látszott a régen híres szövőipar. Ez utóbbi, a 1872. évi 8. tc. által eltörölt céhrendszer folytán éledt újra Bloch Salamon Első Eperjesi Lendmalaszt Műszövőgyára révén. Néhány év múlva 42 szövőszéket használtak a gyárban, és 50 munkást foglalkoztattak.⁵⁵ Már csak az arany- és ezüstművesek, az órássok, kocsigyártók, asztalosok, csizmadiák maradtak érintetlenek, és vitték tovább ősi mesterségüket. 1859-ben alapították az első műmalmot, 140 dolgozót állítottak munkába az üzemben, lisztet exportáltak Ausztriába, Németországba. 1885-ben nyitotta meg kapuit az Eperjesi Népbank Kályhagyár nyolcvan alkalmazottal, az utóbbi a millenniumi kiállításon kitüntetést is nyert. Létezett még sajtógyár, tejszarnok, sertéshizlalda, és hat országos vásárt rendeztek évente, ám ennek ellenére a város ebben az időben nem nevezhető dinamikus fejlődő településnek. A lakosságon belül egyre nagyobb súlyt kaptak a zsidó tőkésék mellett a városba beköltöző nemesek.⁵⁶

Eperjes társadalmának vezető rétegét a 19. században a vármegyei törvényszék alkalmazottai, a járásbíró, a pénzügyi igazgatóság és más állami hivatalok alkalmazottai és a városi tisztviselők adták. Ugyanakkor nyolcvannál több tanár és tanárnő élt a város falai között, ami tekintélyes szám a teljes lakossághoz képest (érthető a sok iskola miatt). A 18–19. században a környező falvakból egyre több szlovák paraszt és iparos költözött be a városba. Ezeknek a változásoknak köszönhetően a lakosság felekezeti összetétele úgyszintén megváltozott, a hajdani erős evan-

⁵⁵ Tóth Sándor (1912): *Sáros vármegye monográfiája*. III. köt. 495.

⁵⁶ Dziák Sándor (1915): *Eperjes topográfiai növekedése és társadalmának átalakulása 1850-től*. Attila Nyomda, Budapest.

gélikus réteg elvesztette korábbi jelentőségét, mennyiségi tekintetben a katolikus lakosság számbeli fölénye immár visszavonhatatlan lett.

	Római katolikus	Görög katolikus	Evangélikus	Izraelita
1782	4484	0	1314 ⁵⁷	0
1851	5604	793	1158	82
1910	10 160	1744	1304	2673

Eperjes lakosságának felekezeti megoszlása 1782-ben, 1851-ben és 1910-ben.

(Forrás: Népszámlálások, 1782, 1851, 1910.)

Eperjesen működött a Széchenyi kör, a Rákóczi Katolikus kör, a Sárosmegyei Gazdák Szövetsége, és megjelent az *Eperjesi Lapok*, valamint a *Sáros* és az *Eperjes*.

Amikor Hazslinszky Frigyes a kollégiumba került, az ifjúság a két Vachot, Sárossy, Kerényi, Tompa és Petőfi hatása alatt állt. Hazafias, magyar irodalmi összejöveteleket és gyűléseket tartottak. Három tanár vezette őket: Munyay Antal a teológiáról, Csupka András a jogi tanfolyamról és Vandrák András; hozzájuk csatlakozott a fiatal tanár.

Frigyes 1846. december 26-án kötött házasságot Putz Teréziával, Putz Sámuel eperjesi kereskedő és Jermy Zsuzsanna lányával. Esküvői tanúik Munyai András és Vandrák András voltak.⁵⁸ Felesége evangélikus német kereskedősaládból származott: apja és nagyapja vagyonáról legendák keringtek, anyja pedig David Jermy késmárki ezüstműves lányaként született. Feleségének testvére, Frederike is kereskedőhöz ment férjhez, Dietz Gusztáv ungvári vaskereskedőhöz, akinek a fia Mágócsy-Dietz Sándor volt. (Az ő lányait vették feleségül Kachelmann Károly és Oszkár.) Az unokaöcs azonban nagybátyját követte a pályán, botanikus lett, mégpedig nem is akármilyen: tizenhárom különböző növényfajt neveztek el róla később. Terézia másik húga egy késmárki gyógyszerésszel kötött házasságot.

A forradalmi események a negyvenes évek végén és a rá következő fejlemények az eperjesi kollégiumban is éreztették hatásukat, és rányomták további sorsára bélyegüket. A március 15-i megmozdulást és az országos demokratikus változásokat a tanárok és a diákok többsége lelkesedéssel fogadta. Az intézet már korábban is a demokratikus erők központjaként működött a városban, s nem véletlen, hogy az egykori diákok közül került ki a forradalom több nagy egyénisége (Kossuth, Desseffy, Irányi, Pulszky Ferenc és Görgey). Miután kitört a fegyveres konfliktus, nem lehetett az iskola rendes tanítási menetét fenntartani. 1848. május végén beszüntették a tanítást, és az elkövetkező hónapokban a diákok és a ta-

⁵⁷ Evangélikus és református egyben.

⁵⁸ ŠOAP Matriky, č. 920: *Eperjes, Evangélikus a. v. német-magyar halotti és házassági anyakönyve 1842–1861.*

nárok közül is sokan személyesen részt vettek a harci eseményekben. A Kollégiumban még tavasszal megalakult Benczúr József vezetésével a 46 személyből álló nemzeti gárda, amelynek egyenruháját Hazslinszky Frigyes, Vandrák András és Schiller Salamon is magára öltötte.⁵⁹ Egyedül a decemberi kassai csatában vettek részt. Mielőtt a császári hadsereg elfoglalta volna Eperjest, egyesek elmentek a magyar hadsereggel, a többieknek viszont alkalmazkodniuk kellett az új helyzethez. A következő hónapokban megsérült a Kollégium épülete, ráadásul nyáron az orosz intervenció hadsereg el is foglalta, és kórháznak, katonai raktárnak, valamint kaszárnyának alakította át. A tanárok nem kaptak fizetést, ezért egy idő után azt kellett kérniük, hogy szüneteltesék az ösztöndíjakat. Igaz, ekkor már tanítás sem igen folyt, így az ösztöndíjakat szétoszthatták a tanárok között. Hazslinszky Frigyes mint nemzetőr 1848. december 10–11-én részt vett a kassai csatában, ahol mellette esett el az egyik tanártársa. Ettől a személyes élménytől megrettenve nyomban hazamenekült, hogy tehetségét inkább a tanítás és a tudomány terén kamatoztassa. Később viszont ott találjuk a pátens ellen küzdő protestánsok soraiban.⁶⁰

A szabadságharc után, 1849. október huszonnegyedikén hozta létre a császár a K. K. Kaschauer prov. Distrikt-Schulbehördét, amely a katonai miniszteri biztos felügyelete alatt a kassai helytartótanácsi osztály megalakulásáig működött.⁶¹ 1850. február 10-én Haynau felfüggesztette a magyarországi protestáns egyházak alkotmányát, és elmozdította az egyházak vezetőit hivatalaikból, a szuperintendensek helyett adminisztrátorokat nevezett ki, s a világi gondnokságot is megszüntette.⁶² Mindezek mellett a Leo Thun nevéhez fűződő *Entwurf der Organisation der Österreichische Gymnasien und Realschulen* szervezetét 1850. december 20-án a 473. sz. rendelet útján kiterjesztették Magyarországra és a protestáns iskolákra is. Ennek megfelelően kellett működjének, különben elvesztették ahhoz fűződő jogukat, hogy államilag elfogadott bizonyítványt állítsanak ki. Bevezették a szakrendszert: nyolc osztályban nyolc tanárnak kellett tanítani, választott vagy kinevezett igazgató irányítása és közvetlenül kormányfennhatóság alatt. A jogi és teológiai tanfolyamokból önálló akadémiát kellett alakítani. Német, magyar és szlovák nyelvű oktatást is előírt a rendelet a matematika és a természettudományok terén. A tanárok tisztában voltak vele, hogy mindez fejlődés ugyan, mégis úgy érezték, hogy az idegen birodalmi akarat rájuk kényszerítése a nemzeti jelleg

⁵⁹ Hörk József: i. m., gárdatagok jegyzéke a mellékletben. 51.

⁶⁰ *Vasárnapi Újság*, 43. évf., 48. sz., 1896. november 29., 797–798.

⁶¹ Politikai háttéréhez: Zachar Péter Krisztián (2008): *Ellenforradalom és szabadságharc: Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere, szeptember 29. – december 16.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

⁶² Vandrák András (1867): *Az Eperjesi Egyházkerületi Ág. H. Evangélikus Collegium múltjának és jelen állapotjának vázlatos rajza.* Staudy Antal, Eperjes.

és egyúttal az autonómia elvesztését jelenti. Másfelől nem volt megfelelő anyagi fedezet ilyen mérvű fejlesztések megvalósításához, ráadásul Muray 1849-ben elhunyt. Egyszersmind német lett az oktatás nyelve, megváltozott az iskolaév kezdete, és egészen 1855-ig korlátozták a katolikusok képzését a protestáns iskolákban.

Nehéz helyzetbe jutott a híres eperjesi kollégium, ahol nemrégiben még Petőfi és Kossuth is tanult. Az osztrák kormány kezdettől fogva elenséges szemmel nézte a Kollégiumot, így Bécs semmiféle támogatást nem nyújtott neki, sőt a következő években több adminisztratív lépést is tett helyzete ellehetetlenítésére. Az ezt követő években mind Vandrák, mind Hazslinszky számos ajánlatot kapott; az előbbi Sopronba, az utóbbit Pozsonyba hívták tanítani, ők azonban mindvégig kitarítottak az iskola mellett. Újabb problémát jelentett a Kossuth-bankók megszüntetése, a pesti Nemzeti Bank értékpapírjainak az elégetése, miáltal az intézmény szinte a teljes vagyonát elvesztette. Továbbá az iskolának több támogatójától is meg kellett válnia a szabadságharc bukásának következtében. Az evangélikus egyház tiszai kerületétől végül két tanári állásra és a teológia egy osztállyal való kiegészítésére kaptak anyagi támogatást. 1851-ben tovább nehezítette az iskola sorsát, hogy Csupka is meghalt, és némi küszködés után a következő évben be kellett zárni a jogi tanfolyamot. Az 1851/52-es tanévben csupán 260 diák tanult itt, ami alig több mint a fele a forradalom előtti létszámnak, s az újonnan felvettek majdnem fele Eperjesről vagy Sárosról érkezett.⁶³ Mindezek ellenére a 73 evangélikus tanuló mellett továbbra is 40 katolikus, 15 református és 12 zsidó vallású volt. Ugyanebben az évben az iskola 12 tanárából kilenc németnek vallotta magát: politikai nézeteiket és nemzetiségüket nyilván tartották. Hazslinszky Frigyes, Vandrák és Herfurth változatlanul magyarnak vallotta magát a jegyzőkönyvben is.

Kemény munka az intézményért, a tudományért és a hazáért

A nagy nehézségek után, 1855-ben végül a kormány nyilvánosnak ismerte el a kollégiumot, ekkor felemelték a tandíjakat, és kamatot kértek az adósoktól, így a tanárok fizetését is meg lehetett emelni; ez utóbbi ekkoriban 400 és 600 forint között mozgott, ami már megközelítette az állami iskolák tanárainak a fizetését.⁶⁴ A legnagyobb segítséget az egyházkerület mellett Gusztáv Adolf egyesületétől kapták. Hazslinszky, aki egyben az intézmény pénztárosaként is dolgozott, maga kezdte rendezni az adósok és a kollégium viszonyát: 1858-ban bejárta Zemplént, majd

⁶³ ŠOAP EKP 249: *Eperjesi Egyházkerületi Collegium Anyakönyve. 1840/41–1870/71.*

⁶⁴ ŠOAP EKP 266: *Informationes de Professoribus 1853/54.*

1860-ban Gölnicbányára utazott. Utazásait egyben arra használta fel, hogy pénzt gyűjtsön adományok formájában. E tevékenysége időnként meglepetésekkel is szolgált: 1858. április elsején jelentette, hogy 75 forint helyett két hordó bort kapott, de 32 forintnál többet senki sem ajánlott a borért, s kérdezte a kollégiumot, most mit tegyen. Az iskola úgy rendelkezett, hogy a tanárok vegyék át a bort 40 forintért, amelyet a fizetésükből levontak. Frigyes nehéz helyzetbe került akkor is, amikor Pulszky Ferenc felemelte a kollégiumi tőkék kamatlábát, amelyet neki kellett „keresztülvinnie”, valamint az addig be nem táblázott öt kötelezvényt, amelyből kettő Pulszky Károly örököseié volt. Ekkor levélben kérdezte a tanfelügyelőt, hogy mit tegyen, vajon rájuk is vonatkozik-e a döntés.⁶⁵ Később a kormánnyal össze is vezett, amikor Pulszky Ferenc ezerforintos tartozását annak elkobzott vagyonából nem kapta meg, s amikor mégis odaadták, hatalmas adóval terhelték meg. Hiába adták még a földszinti termeket is bérbe, sok tanár hagyta el a pályát a nagy nehézségek miatt, hiszen a legtöbb helyen még az elemi iskolák is nagyobb fizetést adtak az ittenieknél.

1856-ban állami segélyhez folyamodtak, de kérelmüket elutasították. Még ugyanabban az évben Hazslinszky Bécsbe látogatott a Természettudományi vizsgálók nagygyűlésére, és a kollégium az üres kasszából száz forintot szavazott meg támogatásra, remélve, hogy útja egyben adományok szerzésében is sikerrel jár. 1861-ben az igazgatóság Karl Lintner professzort küldte Németországba pénzt gyűjteni, és a külföldi segítségben Kossuth kezdeményezése is közrejátszott, aki befolyását latba vetve, mint az intézet volt diákja, a brit protestánsokhoz fordult segítségkéréssel.⁶⁶ Ebben az évben (1861) a diákok összetétele továbbra is vegyes maradt: 61 evangélikus, 31 zsidó, 24 katolikus és 18 református, s valamivel több mint egyharmada származott a megyéből.⁶⁷ Ekkor 13 tanár tanított az iskolában, kiknek fizetése továbbra sem nőtt, csak a teológiai és jogi kurzus dékánjai kerestek évi ezer aranyat. Megújult viszont a kétéves jogi fakultás, amely egészen 1876-ig fennmaradt ilyenformán.

E körülmények között mégis sikerült újra megnyitni a jogi fakultást két évfolyammal. 1867-re az iskola vezetősége szerette volna az alapítás kétszáz éves évfordulója alkalmából felújítani az épületet. Rochlitz Kálmán, egykor eperjesi diák 1863-ban ajánlatot tett Melbourne-ből, hogy – hálájának a jeleként – nyit egy bazárt Ausztráliában hazai tárgyából, amelynek jövedelmét az építkezésre lehetne fordítani. A tanároknak tettett az ötlet, kétezer tárgyat küldtek ki kb. tízezer forint értékben és 1880 forint készpénzt. A következő évben azonban csődbe ment a vállal-

⁶⁵ Hazslinszky Frigyes levele Pulszky Ferenchez. OSZK Kézirattár, Fond VIII/407.

⁶⁶ Hörk József (1894): *Kossuth Lajos Eperjesen*. Eperjes.

⁶⁷ SOAP EKP 249.

kozás, mire Rochlitz azt javasolta, küldjék a tárgyakat Londonba, hogy ott eladhassák. Ezt viszont már a vezetés és a különbizottság – amely az ügy kezelésére jött létre, s aminek Hazslinszky is tagja volt – sem tartotta méltónak az iskola hírnevéhez. Időközben kiderült, hogy az iskola hagyományosan is nagy pártfogója, a Pulszky család, azaz Pulszky Ferencné és fia, Ágost (a Társadalomtudományi Társaság egyik alapítója) sem tud anyagi támogatást nyújtani; úgy döntöttek tehát, hogy sorsjátékot szerveznek. Hatvanezer sorsjegyet készítettek, amelyek akkor sem fogytak el, amikor a sorshúzást elhalasztották 1867 őszére. 1866-ban mégis belefogtak a templom felépítésébe, amit az 1867. szeptember 10-i ünnepélyre át is adtak. Az építkezés 34 408 forintba került, amelyhez 6996 forintot a kasszából kellett kivenni. Mindezek ellenére Hazslinszkyknak sikerült elérnie, hogy az 1859-ben még csak 27 284 forintnyi készpénz tőkét 1863-ra 68 747 forintra emeljék, majd 1865-re 91 001-re, 1870-re 96 652-re, 1876-ra pedig 260 000 forintra duzzasszák fel. Ezekért az eredményekért kitüntették, és a tiszteletdíját felemelték 50-ről 150 forintra. 1873-ban, majd 1884-ben folytatták az építkezést, ekkor állami támogatást is kapott az iskola, és 1887-re, a tűzvész után a munkálatok is befejeződtek. 1884-ben lett a teológiai képzés négyévvessé. A tanárok fizetése ekkor érte csak el az állami iskolák tanáraiét: 1000 aranyat.⁶⁸ Hazslinszky ugyan 1874-ig volt pénztáros, de még 1878-ban sikerült Budapesten 3670 forintot gyűjtenie a kollégiumnak. A korábban elutasított állami segély helyett csak 1873-ban sikerült Vécsey Tamásnak, a korábbi eperjesi tanárnak országgyűlési képviselőként kiharcolnia 20 000 forint kölcsönt, azt is rossz feltételek mellett, úgyhogy az iskola igyekezett mihamarabb visszafizetni.⁶⁹ Hazslinszky Frigyes ezért a tevékenységéért 600 aranyat kapott, továbbá lakást a kollégium épületében és 1/15-öd részt az iskola káposztaföldjéből. Ugyanezt a fizetést kapta a hatvanas években is, kiegészítve a 150 arany felügyelői pótlékkal és a rektori 200 arannyal. Ám ekkor sem hagyta cserben a Kollégiumot, pedig Pesten az egyetem botanikai tanszékét is felajánlották számára.

A kiegyezés után sokat javult a Kollégium helyzete. A jogi képzés is négyéves lett egy minisztériumi döntés alapján, és 1872-ben a fiú tanítóképző intézet a gyakorló népiskolával Nyíregyházáról Eperjesre költözött. Az újonnan felvett 155 diák közül 1870-ben mindössze 31 származott Sáros vármegyéből, a többiek nagyrészt a környező megyékből kerültek ide. 64 evangélikus diák mellett 41 református, 24 zsidó, 20 katolikus, 5 görög katolikus és egy pravoszláv tanult az intézményben.⁷⁰ A következő évben a diákok összlétszáma 375 volt (közülük 213 evangéli-

⁶⁸ ŠOAP EKP: *A professzorok fizetésének kimutatása az 1885/86 és 1886/87 években.*

⁶⁹ Mayer Endre: i. m.

⁷⁰ ŠOAP EKP 249.

kus), és már 22 tanár tanított az iskolákban.⁷¹ A Kollégium a dualizmus alatt tovább fejlődött: 1892-ben már 40-en tanítottak itt, a rektor hatásköre már csupán az iskolák közös ügyeire korlátozódott, az akadémiák élén dékán, a tanárképző és a gimnázium élén pedig igazgató állt. Kollektív igazgatási szervként működött az igazgatói képviselő, és az intézmény életét három bizottság irányította: munka-, pénzügyi és ellenőrző bizottság.⁷² Az állami támogatás elnyerése után rendeződtek az anyagi problémák, a régi alapokhoz ekkor tíz továbbit kapcsoltak, amelynek alaptőkéje elérte a több tíz ezer aranyat.

A korban újjáéledő szervezeti tevékenység nem fogható a negyvenes évekéhez, nem bírt már akkora politikai és társadalmi jelentőséggel, inkább a nacionalizmus, a magyarosítás hatott az ekkoriban alapított szervezetekre. A hatvanas években működő Szlovák Társaság (Slovenská Spoločnosť), a későbbi Kolo tagjai között olyan nevekkel is találkozhatunk, mint Pavol Országh Hviezdoslav. Megújult a Magyar Társaság, de kis létszámúak voltak a magyar, német és szlovák homiletikus társaságok, valamint számtalan önképzőkör, hivatásfejlesztő egyesület működött a jogakadémián és a tanítóképzőn. A magyarosító léggör negatívan hatott az iskola életére, miután szigorúan büntettek minden pánszláv tevékenységet. Így például 1882-ben „titkos pánszláv egyesület” alapítása és abban való tevékenysége miatt kizárták a jogakadémia egyik diákját, Marsall Gusztávot és nyolc társát a tanítóképzőről.⁷³

Eperjesre kerülve Hazslinszky Frigyes már 376 fajból álló növénygyűjteményt mutatott be a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók eperjesi ülésén, amelynek minden példányát a város környékén szedte. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságát (MOTT) 1841-ben német mintát követve hívta életre Bene Ferenc és Bugát Pál. A Társaság majd egy évszázadig (1841–1933) működött, azonban szervezetét tekintve eltért a német mintától. Az MOTT állandóan működő központi bizottmánnal rendelkezett, s az előadásokat szakcsoportokban tartotta. Az eredeti orvosi, természettudományos jellegét a Társaság ugyan a későbbekben is megőrizte, de a szakcsoportok az 1840-es évektől kiegészültek az archeológiai és a szociológiai csoportokkal. A Társaság megalapítása fordulópont volt a magyar természettudomány intézményesülésének történetében; tagjai között a tudományos élet számos kiválóságát megtalálhatjuk. A szervezet működése során mindig más városban tartotta éves nagygyűlését, fennállása során összesen negyvenet. Az alakuló vándorgyűlést még abban az évben követte a második, ugyancsak Pesten tartott összejövetel, majd a szabadságharc kitöréséig évente hívták össze a ván-

⁷¹ ŠOAP EKP 12: *Az Eperjesi Evang. ker. Collegium 1871/72. tanévi Értesítője*. Eperjes.

⁷² *A Tiszai Á. H. Ev. Ker. Coll. Értesítője az 1892/93 iskolai évről*.

⁷³ *Az Eperjesi ker. ev. Coll. Értesítője az 1881/81 évről*. Kassa.

dorgyüléseket. Ezek elnökeinek az adott hely legtekintélyesebb főura-
it, főpapjait nyerték meg, általában az alelnökök és a titkárok kerültek
ki a tulajdonképpeni tudományművelők közül. A vándorgyűlések egyik
legjelentősebb tevékenysége éppen természetükből következett. Mivel a
vándorgyűléseket más-más helyeken rendezték meg, alkalom nyílt egy-
egy terület sajátos kérdéseivel alaposan foglalkozni és az országos közvé-
lemény figyelmét irántuk felkelteni. A vándorgyűlésekkel kapcsolatban
számos kiadványt tettek közzé: a rendszeresen megjelenő *Munkálatok*-
ban helyet kapott a gyűlési események ismertetése mellett az előadások
szövege; továbbá a rendező város vagy a hozzá kapcsolódó nagyobb tá-
jegység tudományos igényű leírását és még több más tudományos köny-
vet is kiadtak.

Ekkoriban fordult a tudomány és Hazslinszky Frigyes érdeklődése is
a gombák felé. A kezdeti sikertelenségek azonban némileg eltántorították,
így először a fiatalkori gyűjtéseit dolgozta fel,⁷⁴ majd belekezdett
ifjúkori álmának a megvalósításába: az egész magyar flóra feldolgozásá-
ba. Kitartó és fáradságos munkával, lassan haladt, mégis siker koronázta
ez irányú törekvését. Korai mikroszkopizálással ő kezdte meg úttörőként
a magyar kriptogám flóra feltárását. 1864-ben tanítványai buzdítására
megírta az *Északi magyarhon virányát*, majd 1872-ben a *Magyarhon edé-
nyes növényeinek fűvészeti kézikönyvét*. Az előbbi az első magyar tényle-
ges növényhatározó.⁷⁵ 1867-ben jelent meg *Magyarország s társországa
moszatviránya*, amely a virágtalan növényekről szól; 1870-ben a mosza-
tokról, majd 1884-ben a zuzmókról írt könyvet; 1885-ben *A Magyar bi-
rodalom mohflórája* címmel az egész ország moháit ismertette, 1864-től
pedig a munkássága legnagyobb részét kitevő gombákkal foglalkozott,
amelyekről 1875-től összefoglaló műveket is írt, összesen hét nagyobb al-
kotást és számtalan kisebbet. Nemcsak új fajokat fedezett fel (több mint
százat, bár ez a korszak növénytudományában nem számított kimagas-
ló eredménynek), hanem azok leírásában is a lehető legnagyobb tökéle-
tességre törekedett. Jurányi Lajosnak írta: „mert egy faj részletes ismerete
több örömet okoz, mint 100 új faj feltalálása a jelenkori botanikus újdonszok
szellemében.”⁷⁶ Tenyésztő kísérleteket végzett és kezdeményezett szerte
az országban, valamint rendszerezte eredményeit; fél évszázadnyi mun-
kássága során kiadott műveinek a száma meghaladta a százat. Ásvány-
tani, állati és egyéb gyűjteményét az eperjesi kollégiumnak ajándékozta,

⁷⁴ Hazslinszky Frigyes (1864): *Beiträge zur Kenntniss der Karpathenflora*. (Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, Früher: Verh. des Zoologisch-Botanischen Vereins in Wien. 9.) 7–26.

⁷⁵ Hazslinszky Frigyes (1864): *Északi Magyarhon viránya*. Kassa; Hazslinszky Frigyes (1872): *Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve*. Pest.

⁷⁶ A faj meghatározásánál az alakzati szempontok mellett a fejlődés jellegzetességeit is figyelembe vette, s így kisebb alaktani eltéréseket még egy fajba sorolt.

kövületei a Földtani Intézetbe kerültek, kb. 11 200 fajt felölelő növénygyűjteménye pedig a Nemzeti Múzeumé lett.

Az „értelmiségi úriember”

Munkájával másokat is segített, ám az anyagi hasznot átengedte, s visszavonultan beérte a tudományos sikerekkel, sőt cikkeivel igyekezett a gazdasági életet is segíteni: a *Gazdasági Lapok* 1866. évi számaiban közölt talajtani cikksorozata ezt bizonyítja. Már 1860-ban jelentette, hogy Felső-Magyarországon sikerült a cementgyártásnak és a malomkőbányászatnak híveket szereznie. Szakmai tevékenységét maga szerényen jellemezte: „*Saját munkálkodásomról alig közölhetek valamit, mert csak lopva foglalkozhatom a tudománnyal sok profán foglalatosságom miatt, melyre sok mellékes hivatalom kényszerít.*” Emellett ellátta a kollégium tanári, majd később tíz alkalommal a rektori és kétszer a gimnázium igazgatói teendőit is. Olykor még tantárgyakat is oktatott, ha szükségessé vált: történelmet, németet, latint, rajzot, nemzetgazdaságtant és héber nyelvet. Elkötelezetten tanár volt, tanított a teológiai akadémián héber nyelvet, a jogakadémián nemzetgazdaságtant, s a tanítóképzőn rajzot is, pusztán azért, mert a kollégiumnak nem jutott pénze tanerőre, és csak így tudta megóvni az intézményt a bezárástól. S végül vezette a Szirmay-könyvtárat is. Mindezt igen szerény anyagi ellenszolgáltatásért tette, hiszen mindvégig csak középiskolai tanítói státuszban maradt, ahová 1846-ban meghívták. Kezdetben 120 arany fizetést kapott, és ugyanennyit a könyvtár vezetéséért. A megszokottól eltérően már az ötödik osztályban magázódott, de még a nyolcadikban is letegezte egy-egy tanítványát, ha az nem készült rendesen, amitől az illető „kegyvesztett lett” egészen addig, amíg meg nem tanulta a leckét. Ha azonban érdekelte valamelyik diákját a tananyag, akkor az órákon kívül szívesen foglalkozott vele; gyakran kirándult a gyerekekkel, vagy megmutatta nekik az azonosítás céljára külföldről kapott növényeket. Bár nem volt jó szónok, mégis szerették az óráit, mert nem a tudás mennyiségét tartotta fontosnak, hanem a megértést, így gyakran színesítette előadásait történetekkel, és igyekezett önállóságra nevelni diákjait.

„*A jó tanár vagy annyit tesz, a mennyi tehetségétől, munkaerejétől telik, vagy nem tanár!*” – mondta saját szavaival.⁷⁷ Tanárként és emberként is a gondolkodás fejlesztésére helyezte a hangsúlyt, az érzelmek nemesítésére, így lett az eperjesi kollégium egyik legfőbb vonzereje Vandrák András mellett. 1896. november 16-án hunyt el szívinfarktuszban, de élete utol-

⁷⁷ Mayer Endre (1897): Hazslinszky Frigyes emlékezete. In: *Az eperjesi Ág. Ev. Ker. Kollégium értesítője*. Eperjes.

só óráiban is csak a munkával foglalkozott. A szórakozást sosem kereste, egyedüli hobbija a kis kertje volt, saját gyűjtéseinek és nemesítéseinek a tárháza; mértékletesen élt, ételben, italban és ruházatban is az egyszerűséget kedvelte. Meggyőződését lassan alakította ki, de kitartott mellette, a tudományos viták inspirálták, de ha bármi személyeskedés vegyült bele, kitért előle.

A természet szeretete és közelsége számára a harmóniát és az örök isteni gondolat nyomait jelentette. A természet „a világ nagy templomá”-t jelentette számára. Bár néha az a vád érte, hogy vallástalan, ám maga írta 1874-ben a teológia fennmaradása érdekében: *„Mostoha időkben, hatalmas ellenséggel szemben alapíták őseink ez intézetet, s gondoskodtak ennek jólétéről, mi pedig kedvezőbb viszonyok között, midőn szentesített, sérthetetlen törvény oltalma alatt, a vallásszabadság teljes oltalmában vagyunk, sokkal kevesebbre, az átvett örökség ápolására elégteleneknek vagy éppen képteleneknek vallanók magunkat? Bizony, bizony nem anyagi, hanem inkább szellemi szegénységünkben, a jóakarát hiányában, a protestantizmus szent ügye iránti vétkes részvétlenségben rejlik ily képtelenség valódi oka.”*⁷⁸

Bár a társadalmi életben és a politikában, városi, megyei közügyekben nem vett részt közvetlenül, hazaszeretete és a tudomány iránti elhivatottsága ekképp nyilvánult meg Jurányi Lajoshoz 1873-ban írt levelében: *„Szegény az ország, roppant szegény, mert nem látják át, hogy csak tudományos műveltségünk felsőbbsege lesz képes megbódítani a nemzetiségek tarkaságát.”* Szakadatlanul munkálkodott, hogy legyőzze a *„leküzdhetetlen közönnyt, a mely fullasztó légkörrel veszi körül a tudóst, és a melyet társadalmunk vezérfiai ma sem ismernek fel eléggé, és melynek gyógyításával nem törődnek”*.⁷⁹ Hasonlóképp elhivatott kísérletet tett a magyar nomenklatúra kialakítására, fejlesztésére a növénytanban, amely területen ekkoriban még a latin és a német nyelv számított általánosnak. Lényegesen kisebb sikerrel járt ezen a téren; talán a külföldről hazatérő családban beszélt német nyelv miatt nem volt érzéke a magyar nyelvhez, talán azért, mert távol esett a nyelvújítás központjától. Mint tanár, még nem a szigorú, poroszos elvek szerint tanított, s bár korát megelőzve alkalmazta a demonstratív módszereket, talán utoljára ő tanított tankönyv nélkül. A táblán vezette le a feladatokat, a matematikai összefüggéseket, s diákjaitól elvárta, hogy otthon dolgozzák ki a feladatokat, az iskolai jegyzeteiket: a könyvből történő magolás helyett ezzel is a megértést igyekezett elősegíteni.

E szerény életvitel ellenére és az anyagi haszonlesés kerülése mellett 1873-ban mégis arra kényszerült, hogy eladja egyedülálló paleontológiai gyűjteményét, amelyet huszónhét évig gyűjtött, „mert szegénysége nem

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ König Gyula (1897): Bolyai “Tentamen”-ének új kiadása. *Akadémiai Értesítő*, 8. sz. 412–416, 413.

győzi tovább az irodalmat, mert adóssága van, melyet törleszteni kell”.⁸⁰ A Nemzeti Múzeumnak ajánlotta fel a gyűjteményt, melyért 1500 forintot kapott, habár neki nyilvánvalóan sokkal több pénzébe és energiájába került a több mint 1500 darabos kollekciónak, amelyben egyedülálló lenyomatok is találhatóak az eocén és a miocén korból. Ez utóbbi fajok közül négyet ő maga fedezett fel, és róla kapták a nevüket is. Később egyik növénygyűjteményét kellett szerény életjáradékért átengednie a kollégiumnak. Csak a nyolcvanas évek hozták számára bizonyos javulást a pénzügyeiben: jövedelme ekkor, a fizetésemelés következtében, 1353 aranyat és 96 krajcárt tett ki.⁸¹

Nevét külföldön is ismerték, hiszen tanulmányai német, angol⁸² és francia folyóiratokban jelentek meg; hatalmas levelezést bonyolított le európai, amerikai és ausztrál kollégáival, akiket nemcsak növényekkel, hanem időnként még mikroszkóppal is megajándékozott. 1846. november 14-én Kubinyi Ágoston már javasolta, hogy válasszák a Magyar Tudományos Akadémia tagjává, de csak 1863. január 13-án lett az Akadémia levelező, majd 1872. május 24-én rendes tagja.⁸³ 1886-ban a Természettudományi Társulat tiszteleti,⁸⁴ 1888. február 1-én a Magyarhoni Földtani Társulat levelező tagjává választották. 1889-ben a párizsi Societé Mycologique de France alapító tagja lett, és számos más tudományos társulat is a tagjává választotta.⁸⁵ Neve Kitaibel mellett említhető a hazai növényvilág megismerésében, tizennégy növényfajt neveztek el róla.

Csendesen, munkálkodva élt, s ahogy gyermekkorában megígérte a szüleinek, nem is tartotta magát tudósnak. Mindezek alapján semmiképp sem állítható tehát, hogy Hazslinszky Frigyes hasonlított volna arra a mikszáthi dzsentrire, akit az író regényeiből, novelláiból ismerünk, s akinek mind az életvezetése, mind az értékrendje, a világnézete távol állt a szorgos építéstől. Habár 1890. november 16-án Ferenc József megerősítette a családot nemességében, és engedélyezte számukra a hazslini

⁸⁰ Hazslinszky Frigyes levele Pulszky Ferenchez, OSZK Kézirattár. Fond VIII/407.

⁸¹ ŠOAP EKP: 173.

⁸² Csak 55 éves korában tanult meg angolul, hogy az angol közleményeket eredetiben olvashassa.

⁸³ *Országos Középiskolai Tanárjegyesületi Közlöny*, XXX. évf., 9. sz., 1896. november 29., 180.

⁸⁴ *Természettudományi Közlöny*, XVII. köt., 1886. 102.

⁸⁵ 1846: a Sáros megyei gazdasági egyesület tiszteleti tagja, 1847: a k. m. természettudományi társulat rendes tagja, 1852: a bécsi Zoologische-Botanische Gesellschaft rendes tagja, a prágai Naturhistorische Verein levelező tagja és a regensburgi növénytan-társulat levelező tagja, 1855: a bécsi k. k. Geologische Reichs-Anstalt levelező tagja, 1856: a pozsonyi Verein für Naturkunde levelező tagja, 1863: a hegyaljai Bormívelő Egyesület tiszteletbeli tagja, 1872: a kassai kereskedelmi és iparkamara levelező tagja, 1874: a Magyarországi Kárpátgyesület választmányi tagja, 1879: a breslauer Schlesische Gesellschaft für vaterl. Cultur levelező tagja, 1889: az Eperjesi Kollégium jogi és teológiai akadémiai ifjúsági egyesület tiszteletbeli tagja.

predikátum használatát,⁸⁶ ennek jelentése semmiképpen sem állítható párhuzamba a 19. századi „*nem írok, nem olvasok, én magyar nemes vagyok*” képpel, különösen, hogy Hazslinszky Frigyes nem is tartotta magát nemesnek. Műveltségére jellemző, hogy németül, latinul, szlovákul, görögül, héberül és franciául, valamint angolul is tudott.⁸⁷

Az életmű jelentősége: összefoglalás

Mindennek a tényleges jelentősége természetesen abban rejlik, hogy Hazslinszky Frigyes személye és mindaz, amit képviselt, nem kivételes. Egy jól körülhatárolható és létező társadalmi entitás része volt ő, egy, a felvidéki városokban sajtóságosan polgári értékrendet képviselő, nemesi és magyar származású rétegé, mint ahogy a tanulmány második részében majd látni fogjuk. Az Eperjesi Kollégium sajtóságosan humanisztikus légköre természetesen nem nevezhető átlagosnak, így például mind a tanárok, mind a diákok között számos olyan személyt találunk, akik hasonló értékrendet vallottak. Csak egy további példa: a Kollégium diákja volt például Bánó Miklós is, a humanisztikus gondolkodású, európai kultúrát reprezentáló, művelt ember, aki sárosi ősi nemesi családból származott; mind ő, mind pedig a családja fontos szerepet játszott az ország történetében. Személyében ráadásul éppen a századvégi dzsentrilegerősebb részének, a birtokait még töredékeiben megtartó, egyben hivatalt is vállaló középnemességnek a reprezentánsát ismerhettük meg.

⁸⁶ Oklevél kelt: Bécs. 1904. július 21., Liber Reg. LXXI. 305.

⁸⁷ ŠOAP EKP: 150.